

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم اهل للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN :2564 -7903 Yıl/Year :3 - İlkbahar/Spring 2020 - Sayı / Issue :5

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 3 – İlkbahar / Spring 2020 – Sayı / Issue: 5

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

Araştırma Makaleleri / Articles

**MUSTAFA BEHCET BİN MUHAMMED SÂLİM'İN AZVÂU'L-BEHÇE
FÎ ŞERHİ'L-MÜNFERİCE ADLI ESERİ**

Ramadan Doğan*

Geliş Tarihi : 10 Mart 2020

Kabul Tarihi : 30 Mart 2020

Öz:

Ebû'l-Fazl Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf'un ism-i a'zamı ihtiva ettiğine inanılan *Kaside-i Münferice* adlı 40 beyitlik manzumesi, Arap ve Fars edebiyatında ilgi görmüş ve manzumeye tercüme, şerh ve tahmisler yazılmıştır. Sıkıntılı ve hüzünlü insanların viridi hâline gelen, okuyanın duasının kabul olduğuna inanılan kaside hakkında Türk edebiyatında önemli çalışmalar yapılmış, eser pek çok kez şerh ve tercüme edilmiştir. Bu makalede; bahsi geçen kasidenin Türk edebiyatındaki şerh ve tercümelemleri hakkında kısaca bilgiler verilmiş, ardından da Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim'in, dokuzuncu nüshasını 1937 Mart'ının on birinci Perşembe günü yazdığını söylediği ancak tek nüshasına ulaşabildiğimiz *Azvâu'l-Behçe fî Şerhi'l-Münferice* isimli şerhinin metni sunulmuştur. Kaside şârihi Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı için kendisinden bahsedilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaside-i Münferice, Şerh, Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim, Klasik Türk Edebiyatı.

**AZVÂU'L-BEHÇE FÎ ŞERHİ'L-MÜNFERİCE BY MUSTAFA BEHCET
BİN MUHAMMED SÂLİM**

Abstract:

Kaside-i Münferice, the verse of 40 couplets written by Ebû'l-Fazl Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf, is believed to contain the names of Allah – ismi- a'zam- and it was studied in Arabic and Persian literature, translation, commentary and predictions were written about. It has been an instrument in the emergence of remarkable studies in the Turkish literature which is believed to be the acceptance of the reader's prayer, which became the “*dhikr*” of distressed and sad people. Various commentaries and translations have been made about this verse in Turkish literature. In this article; brief information was given about the annotation and translations of the aforementioned verse in Turkish literature. Then the text of the commentary of Mustafa Behcet bin Muhammed Sâlim who told he wrote the ninth copy -however only one copy was reached- and which he said he completed on the eleventh Thursday of March 1937 and named “*Azv'au'l-Behçe fî-Şerhi'l-Münferice*”, was revealed. Mustafa Behcet bin Muhammed Sâlim, will not be mentioned as no information is available in the sources.

Keywords: al-Qasidah al-Munfarijah, Commentary, Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim, Classic Turkish Literature.

Giriş

Yazıldığı dönemden itibaren Arap edebiyatında önemli bir yer tutan *Kaside-i Münferice* klasik Türk edebiyatında da mühim bir yere sahiptir. Nitekim kendisine Türkçe bir tahmis yazılan bu kaside, Türkçe olarak şerh ve tercüme edilmiştir. Bu çalışmada Ebû'l-Fazl Yûsuf

* Dr. Öğr. Üyesi, Edirne Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, rdramadandogan@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0367-7039

İntihal: Bu makale “iThenticate” intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Doğan, Ramadan. “Mustafa Behcet Bin Muhammed Sâlim'in Azvâu'l-Behçe Fî Şerhi'l-Münferice Adlı Eseri”. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* / 5 (Nisan 2020): 115-131.

bin Muhammed bin Yûsuf'un kısaca hayatından bahsedildikten sonra *Kasîde-i Münferice*'si tanıtılmış, ardından ona yazılan Türkçe şerhler tanıtılmaya çalışılmış ve bu şerhlerden biri olan Mustafa Behçet b. Muhammed Sâlim'in şerhi metin olarak sunulmuştur.

1. Ebu'l-Fazl Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf ve Kasîde-i Münfericesi

Nahiv dersleri verdiği için İbnü'n-Nahvi olarak da anılan şairin asıl adı Ebû'l-Fazl Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf et-Tezzerî'dir. 1041'de Tunus'un Tezzer kasabasında doğmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Tunus'ta dersler vermeye başlamıştır. Bir süre Tunus'tan ayrılan şair, uzun süren hac seyahatinden sonra Benî Hammad Kalesi'nde 1119'da vefat etmiştir.¹

İbnü'n-Nahvî, hayatı boyunca kendisini ilme ve ders okutmaya vermiş, derslerinde özellikle nahiv okutmuş bir âlimdir. Okuttuğu derslerden hiçbir ücret talep etmemiştir, geçimini Tezzer'deki bir çiftliğin geliriyle sürdürmüştür. Şöhretini daha çok taklitten uzak olan fakihliğinden ve içtihada meykinden almaktadır. O hayatında hep zühd yolunu tutmuş ve bu yüzden bazı kaynaklarda mutasavvıf biri olarak anılmıştır.²

İbnü'n-Nahvî, Allah'a teslimiyeti anlattığı ve sıkıntılı insanların virdi hâline gelen *el-Kasîdetü'l-Münferice* adlı eserini rivayete göre, kendisi Tezzer dışında iken malının eşkıyalar tarafından yağmalanması üzerine duyduğu sıkıntıdan yazmıştır. *el-Ferec (el-Fütûh) ba'de's-şidde, Ümmü'l-ferec, el-Fütûh, el-Münferice* adlarıyla da bilinen kasidenin ismi a'zamı ihtiva ettiğine, dolayısıyla kasideyi dua olarak okuyanın duasının makbul olacağına inanılmaktadır.³

Kaside toplam kırk beyitten oluşmaktadır, bazı şerh ve tercümelerde beyit sayısının elliye kadar çıktığı görülmektedir. İsmail Ankaravî, *Hikmetü'l-münderice fi şerhi'l-Münferice* isimli eserinde, aslında kırk beyitten müteşekkil kasidenin başına hamdele ve salvele ile sonuna Hz. Peygamber'in âl ve ashabına methiye bölümü ekleyerek bu sayıyı aştığını söyler.⁴

2. Kasîde-i Münferice'nin Türkçe Şerhleri

1. Le'âlî, Ahmed b. Mustafa (ö. 1563): *Şerh-i Kasîde-i Münferice* isimli eser daha ziyade şerh ve tercüme ile bilinen Le'âlî mahlaslı Ahmed b. Mustafâ'nın Münferice kasidesine yazdığı bir şerhtir.⁵

2. Yahyâ b. Abdullâh (XVII. Yüzyıl- I. Ahmed devri-): Şârih, *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adı şerhine kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Adını zikrettikten sonra, eser yazarlar arasına girmek ve hayırla yâd edilmek amacıyla bu şerhi yazdığını ifade eder. Yazar eserinin hâtime bölümünde şerhini 7 Zilhicce 10009/1600'da tamamladığını ifade eder.⁶

3. Abdullâh b. Hayreddîn Bergamavî (ö. 1617): *Şerh-i Kasîdetü'l-Münferice* isimli eserin Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4166/4 numaradaki Münferice şerhi bu zata atfedilmişse de yapılan araştırmada bu kayda rastlanılmamıştır.⁷

¹ İsmail Durmuş-Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/163-164; Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî, el-Kasîdetü'l-Münferice'si ve Tercümesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2002) 37-41.

² Yusuf Yıldırım, "Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1 (Haziran 2015), 88.

³ Elmalı, "İbnü'n-Nahvî, el-Kasîdetü'l-Münferice'si ve Tercümesi", 41-42.

⁴ İsmail Ankaravî, *Hikmetü'l-Münderice fi Şerhi'l-Münferice* (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1327), 118.

⁵ Hassan Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, 19.

⁶ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, 20.

⁷ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, 20.

4. Hüseyin b. Rüstem ? (XVII. Yüzyıl-Hafız Ahmed Paşa devri-): *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı bu eserin kütüphanelerde birçok yazma nüshası vardır. Sadece Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1402 numaradaki nüshada müellifin ismi açık bir şekilde kaydedilmiştir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde TY 2342 numarada bulunan nüshada ise müellifin adı Nahîfi olarak kaydedilmiştir.⁸

5. İsmail Rusûhî Ankaravî (ö. 1041/1631): *el-Hikemü'l-münderice fi şerhi'l-Münferice* isimli eser alanında en çok bilinen Türkçe bir şerh çalışmasıdır. Ankaravî mukaddimede söz konusu kasideyi vird-i zebân edinen bazı arkadaşların ricası üzerine böyle bir şerh yazdığını ifade etmektedir. Şârih, *Kasîde-i Münferice*'yi kırk beyit olarak şerh etmiş; ancak kasideye sonradan başka şairlerce eklenen beyitleri de eserin sonunda sıralamıştır. 1327/1909 yılında İstanbul'da basılmıştır.⁹

6. *Şerh-i Kasîde-i Münferice* (IV. Murâd devri): Şârihi belirsiz bu eser Süleymaniye Ktp. Laleli 3657 numarada 128b-137a arasındadır. İsmi vermeyen yazar önce kısa bir hamdele ve salvele bölümüne yer verir; akabinde IV. Murâd'ı metheder. Şerh esnasında müellif kelimelerin irabını da vererek Türkçeye aktarır. Sonunda 'hâsıl-ı mana" başlığı ile beytin anlamını geniş bir şekilde verir.¹⁰

7. İlmî, Ebu'l-Hayr Ahmed b. İsmâîl (ö. 1699'dan sonra): *Şerh-i Kasîde-i Münferice* isimli bu eser, Mısır Milli Ktp. Mecâmî Türkî Talat 172 numara ile kayıtlıdır. Katalogda verilen bilgiye göre eser 1112/1699 yılında tamamlanmış olup 20 varaktan müteşekkildir. Şerhin başında eserin takdim edildiği Ali Ağa'ya medih vardır.¹¹

8. Ahmed Efendi (?): *Şerh-i Kasîde-i Münferice* adlı bu eserin şârihi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Arapça mukaddimede eserin Musahip Mustafa Paşa'ya takdim edildiği belirtilmektedir. 1682'de yazılan eser, kasidenin muhtasar bir şerhi niteliğindedir.¹² Kısa bir girişten sonra şerhine başlayan Ahmed Efendi, kasideyi beyit beyit şerh etmektedir. Önce kelimelerin okunuşları ve sözlük manalarını veren şârih, daha sonra "hâsıl-ı mana" başlığıyla beyitleri şerh etmiştir.¹³

9. Ebu'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî (ö. 1788): *Şerh-i Kasîdetü'l-Münferice* isimli bu eserin şerhine başlamadan evvel şârih, Arapça bir dibace ile şerhi hakkında bilgi verir. Okuyucuya kolaylık olması bakımından eseri Türkçe yazdığını ifade eder. Metnin irabını yapıp beyitlerin lafız ve manalarını tahlil eder. "mana-yı beyt" başlığı altında da beyitleri düz bir şekilde Türkçeye aktarır. Şârih, beyitleri belagat yönünden de ele alır. (Bir nüshası Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 774 numaradadır. Eserin müellif hattı ise Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. 1600 numarada kayıtlıdır.)¹⁴

10. Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed –Müfî-i Sakız- (ö. 1809'dan sonra): *Şerh-i Metîn ü Akvâ* (*Şerh-i Kasîde-i Münferice*) adlı eserin başında şârih kendisi hakkında bilgiler vermektedir. Hacı Hüseyin Efendi eserini 1224/1809 tarihinde bitirdiğini ifade ederek esere *Şerh-i Metîn ü Akvâ* ismini verdiğini belirtmektedir. Şârih, orijinal metni verdikten sonra beyitteki kelimeleri gramer bakımından tahlil etmektedir. Daha sonra ele aldığı beyti, belagat

⁸ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, 21.

⁹ Yıldırım, "Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi", 90.

¹⁰ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, 22.

¹¹ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, 22.

¹² Yıldırım, "Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi", 90.

¹³ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, 23.

¹⁴ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fi Şerhi'l-Münfericesi*, 23-24.

açısından incelemektedir. Beyti fesahat bakımından değerlendiren şârih akabinde edebi sanatları tespit edip açıklamaktadır. Son olarak “hâsıl-ı mana” başlığıyla beytin anlamını geniş bir şekilde vermeye çalışmaktadır. (Bir nüshası Atıf Efendi Ktp. 2175/2’de, diğer bir nüshası ise Süleymaniye Ktp. Tercüman 338 numarada kayıtlıdır.)¹⁵

11. *Şerh-i Kasîde-i Münferice*: Şârihi belirsiz bu eser Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar 297 numarada 111a-163b varaklar arasında yer alır. Herhangi bir giriş olmadan başlayan şerhde kaynak metin harekeli bir şekilde verilmiştir. Daha sonra “emmâ ma’âni’l-müfredât” başlığı ile beyitteki kelimelerin Türkçe karşılıkları verilir. “emm’l-irâb” başlığı altında da beyit gramer yönüyle ele alınır. “ma’nâ-yı beyt” başlığı ile ise önce beyti Türkçeye aktaran şârih, akabinde de beyti geniş bir şekilde şerh etmektedir.¹⁶

12. *Şerh-i Kasîde-i Münferice*: Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4166/4 numaradaki nüshada yazar adında Bergamalı Abdullâh b. Hayreddîn ismi kayıtlı ise de eserde bu bilgiyi teyit edici bir bilgi yoktur. Eserde kısa bir hamdele ve salveleden sonra kasidenin yazarı İbnu’n-Nahvî hakkında bilgi vardır. Daha sonra şerhin yazılmasına vesile olan vezir için methiye vardır; ancak vezir hakkında da bilgi yoktur.¹⁷

13. *Şerh-i Kasîde-i Münferice*: Süleymaniye Ktp. Reşîd Efendi 815 numarada kayıtlı bulunan eserin şârihi belli değildir. Hamdele ve salveleden sonra Nahvî hakkında bilgiler yer alır. Kasidenin aruz ve kafiyesi gibi biçimsel bilgileri üzerinde de duran şârih, daha sonra şerhine başlar. Evvela kelimelerin Türkçe karşılıklarını verir. “el-ma’nâ” başlığı altında da beytin anlamını verdikten sonra şerhe başlar.¹⁸

14. *Hüseyin Efendi*: Şârihin hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif eserini Hâfız Ahmed Paşa (ö. 1042/1632)’nin isteği üzerine yazıp paşaya sunmuştur. Kasideyi kırk beyit olarak şerh etmiştir.¹⁹ Şerhin kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.²⁰

15. *Derviş Hüseyin Konevî*: Yazar hakkında az da olsa bilgi vardır. Ferağ kaydından müellifin Mevlevî bir derviş olduğu ve şerhini 1794’te tamamladığı anlaşılmaktadır.²¹

16. *Es ‘ad-ı Erbilî* (ö. 1336/1918): Nakşî-Hâlidî şeyhi olan müellif, tercümesinin başında Kasideyi, Arapçaya aşına olmayanlar için tercüme ettiğini ifade etmiştir. Tercümede önce kelimelerin anlamları verilmiş ardından beytin tercümesi yapılmıştır. Eser *Tercüme-i Kasîde-i Münferice* adıyla 1311/1893te basılmıştır.²²

17. *Cebbârzâde Ârif Bey* (ö. 1339/1920): Eserin adı *Celb-i Sürûr Selb-i Küdûr*’dur. Mukaddimede İbnu’n-Nahvî’nin biyografisine yer verilmiştir. Eserin tek nüshası bulunmaktadır. Eksik olan bu nüshada sadece bir beytin şerhi yer almaktadır.²³

¹⁵ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî’nin Hikem-i Munderice Fî Şerhi’l-Münfericesi*, 24-25.

¹⁶ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî’nin Hikem-i Munderice Fî Şerhi’l-Münfericesi*, 25.

¹⁷ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî’nin Hikem-i Munderice Fî Şerhi’l-Münfericesi*, 25-26.

¹⁸ Alzyout, *Kasîde-i Münferice ve İsmail Ankaravî’nin Hikem-i Munderice Fî Şerhi’l-Münfericesi*, 26.

¹⁹ Yıldırım, “Salâhî-i Uşşâkî’nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi”, 90.

²⁰ Bkz. *Şerhu’l-Kasidetü’l-Münferice*, Nuruosmaniye, nr. 4038; *Kasîde-i Münferice Şerhi*, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, nr. 7783.

²¹ Yıldırım, “Salâhî-i Uşşâkî’nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi”, 90.

²² Yıldırım, “Salâhî-i Uşşâkî’nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi”, 91.

²³ Yıldırım, “Salâhî-i Uşşâkî’nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi”, 91.

18. *Kemâleddîn-i Harpûtî: Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Beraber Türkçe Şerhidir* isimli eser, Abdülhâmid-i Harpûtî'nin *Münferice Kasîdesi*'ne yazdığı tahmîsle oğlu Kemâleddîn-i Harpûtî'nin bu tahmîse yazdığı şerhten ibarettir. Eser 1317/1899'da basılmıştır.²⁴

19. *Vildân Fâik* (ö. 1924): Şârih, eserinin sebab-i tahrîr bölümünde, İsmail-i Ankaravî'nin şerhindeki hatalarını düzelttiğini ve gereksiz bazı bilgileri çıkardığını ifade etmiştir.²⁵

20. Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim: Bu makalede neşrine çalıştığımız eserin adı *Azva'u'l-Behçe fî Şerhi'l-Münferice*'dir. Ulaşabildiğimiz nüsha Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde 46144 numara ile kayıtlıdır. Şârihin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Ancak tek nüshasına ulaşabildiğimiz Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim'in 1937 Mart'ının on birinci Perşembe günü tamamladım dediği eserde müellif orijinal beyitleri renkli harekelemiştir. Beyitlerde geçen kelimelerin anlamları hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra beyitlerde geçen teşbih, istiare ve kinayelerden söz etmiştir. Kırk beyit olarak şerh edilen eserde beyitler "meâl-i beyt" başlığı altında tercüme yoluna gidilmiştir. Şârih tercümeden sonra beyitlerin anlaşılması için ayrıntılı bir şekilde onları şerh etmiştir. Şerhin sonunda da; Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve kendisine bir pilav tepsisi tatlı ikram ettiğini de eklemiştir.

Metin

Bismillâhirrahmânirrahîm

اشتدي أزمة تنفرج

قد اذن ليالك بالبلج

İşteddî iştidâddan emir olup şiddetleş kuvvetleş demek olup ezme insanı rahatsız eden hastalık ve sair şeyler gibi sıkıntı ve darlık demektir. Bu ezme kelimesinde harf-i nidâ mukadder olmakla "yâ ezme", "ey sıkıntı" demek olur ki ezmeyi yâ arzu'b-la'î mâ'eki nazm-ı şerifinde olduğu gibi bir şahs-ı âkıl menzilesine tenzil etmiş olur. Nâzımın sıkıntıya karşı "müşted ol, kuvvetleş" diye emr ü nidâsı hakikaten sıkıntının kuvvetleşmesini istemek değildir. Onun murâdı şiddetin gitmesini genişliğin gelmesini istemektir fakat

إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا²⁶

وهو الذي ينزل الغيث من بعد ما قنطوا²⁷

gibi ayetlerle ve

وَأَنَّ الْفَرْجَ مَعَ الْكَرْبِ ، وَأَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا²⁸

gibi hadislerle şiddetin iştidâdının ferec ve sürura sebep olduğu sâbit olmakla sebebi müsebbeb makamına ikâme ederek nidâ etmiştir ki bunda şiddet ve sıkıntının bir nev'î nimet olduğuna te'nîs ve tesliye vardır. Tenferici emre cevap olmak üzere mecz ü medet fakat sâkinin kesriyle harekelenmesi kâidesine binâen kâfiyeye riâyetten dolayı cîme kesrile hareke verilip yâ

²⁴ Yıldırım, "Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi", 91.

²⁵ Yıldırım, "Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi", 91.

²⁶ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* çev. Hayrettin Karaman vd.. (Ankara: TDV Yayınları, 1993), İnşirah, "Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır." 94/6.

²⁷ Şura, "O, (insanlar) umutlarını kestikten sonra, yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. 42/28

²⁸ Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, (I, 307) Bil ki zafer sabırla, sevinç üzüntüyle, kolaylık da zorlukla birlikte dir.

şeklinde yazılmıştır. “Kad” tahkik ve takrip içindir çünkü nâzım hazretleri izn-i ilâhî ile şiddetten infirâcını isteyip bu isteğini kad’dan sonra söylediği cümlenin mazmunuyla ta’lîl etmiştir. Güya nâzım hazretleri ey sıkıntı iştîdâdında infirâcın kurb ve husûlü tahakkuk ettiği için senden infirâcı istedim demiş olur. “Âzene” bildirdi demektir. Nâzım hazretlerinin âzene’yi leyl’e isnâdı ²⁹ انبت الربيع البقل

ve leyle kâim’ isnatlarında olduğu gibi mecâz-ı aklîdir. Çünkü hakikatte bildiren Allah Teâlâ’dır. Belec sabah ziyası demektir. Burada ferec için istiâre edilmiştir vech-i şebeh de izhâb ve tahsildir çünkü ziya zulmeti, ferec de hüznü izhâb eder. Ve bunların her birerleriyle sürur hâsıl olur. Leyl de kürb ve gamdan kinayedir çünkü kürb ve gam gecede müştâd olduğundan gecenin mânâ-yı lâzımıyyesi olmuş olur. Meâl-i beyt: Ey sıkıntı, kuvvetleş ki açılasm, zahmetin gidip rahat ve selamet bulam. Çünkü muhakkak senin gece gibi olan kürb ve şiddetin sabah ziyasını ferah ve sürur bildirdi.

وظلام الليل له سرج
حتى يغشاه ابو السرج

Zalâm-ı leyl musibetler, sıkıntılardan; suruc da musibetler sıkıntılar arasında olan eltâf-ı hafiyeden; ebû’s-surûc ise eltâf-ı celiyyeden kinayedir. Nâzım hazretleri güneşi cüssesi tam olan büyük bir âdeme, diğer yıldızları da küçük evladına istiâre eyleyerek güneşe ebû’s-surûc demiştir. Meâl-i beyt: Karanlık gece için tâ kandillerin babası olan güneş o karanlığı tamamıyla örtünceye kadar kandiller yıldızlar vardır. Yani karanlık gecede parlak yıldızlar vesâtatıyla karanlık azaldığı sonra güneş doğunca karanlıktan eser kalmadığı gibi lutf-ı ilâhî güneşinin vakti gelip doğunca musibetler, sıkıntılar demek olan zalâm-ı leyl mahvolur.

و سحاب الخير لها مطار
فاذا جاء الابان تجي

‘Sehâb-ı hayr’ Tanrı’nın izniyle bolluğa, çok rızka sebep olan ve menfaatli yağmur veren buluta denilir. ‘ibân’ vakit demektir. Meâl-i beyt: Hayır bulutlarının faydalı yağmuru vardır. Tanrı’nın ilminde muayyen olan vakti gelince gelir. Nâzım hazretleri bu beyit ile sıkıntılar, gam ve gussalar zamanında sabır ve sükûnetin lüzumuna işaret buyuruyorlar. Bolluk veren hayırlı bulutun vakt-i mukadderi olduğu gibi ferecin de vakt-i ma’hûdu vardır demek istiyorlar.

و فوائد مولانا جمل
لسروح الانفس والمهج

li-surûh’da lâm ism-i meful sıygasıyla bırakılmış manasına mahzûf olan mu‘addâta mute‘alliktir. ‘Surûh’ da otlamak manasına olan suruhât cem‘idir. Suruhât-ı enfüse izafeti sıfatın mevsufuna izafeti kabilindedir, nufûs-ı sâriha demek olur. ‘Surh’ maddesinin asl-ı vaz‘ı otlayan hayvan için olmakla burada levâzım-ı hayatı talep için istiare edilmiştir. Bazı nüshalarda ‘li-surûh’ vaki olmuştur. Enfüs ve ervâhı şerh için hazırlanmış efendimiz, mâlikimiz olan ulu Tanrı’mızın dinî, dünyevî türlü türlü atıyyeleri sayılamayacak kadar çoktur. Masâlih-i maâş kaydında olan nüfus, menâfi-i me‘âd talebinde olan ervâh için mu‘ad ve müheyyadır demek olur. Sürûh nüshasına göre meâl-i beyt: Seyyidimiz, nâsır ve muinimiz olan cevâd-ı mutlak hazretlerinin nüfus ve ervâh-ı sâriha için faydaları, ihsanları çoktur.

²⁹ Bakıl sebzesi ilkbaharda çıkar.

ولها ارج محي ابداء
فاقصده محيا ذاك الأرج

‘Erac’ güzel kokulu şeylerin kokması ve münteşir olmasına denilir. ‘mahyâ’ hayat’tan ism-i zaman yahut ism-i mekândır. Meâl-i beyt: O fevâid-i Rabbânî için nüfus ve ervaha daima hayat verici güzel koku vardır. Öyle olunca o mübarek kokunun zaman-ı hayatını yahut mekân-ı hayatını kast eyle. Yani o mübarek kokuyu zamanında yahut mekânında kast eyle demektir. Fakat nâzım hazretleri zaman-ı hayatını yahut mekân-ı hayatını kast eyle tabiriyle bu manadan kinaye eylemiştir. Çünkü bu mana söylediği mananın lazımıdır. Nâzım hazretlerinin bu beyti³⁰

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْفُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ³⁰
وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ³¹ Ve

gibi ayetlerden münteza’dır. Ve³² hadisi-şerifine telmih-i latiftir. و ان الله في ايام دهركم نفحات الا فتعرضوا لها³²

فلربتما فاض المحياء
ببحور الموج من اللجج

‘Bicûri’l-mevc’ tabirinde mübalağa kastına binaen kalb yapmıştır. Bu sözün aslı ‘Yâ mevâcü’l-bahr’dır. Nâzım bu beyitte envâr ve maârifinin kesretinde mahyayı suyu çokluktan etrafına yükselen vadiye teşbih etmiştir. Bu teşbihte cihet-i câmia mahalliyettir. Çünkü vadi suya, mahya da envâr ve maârife mahaldir. Müşebbehün bihin zikrini terk edip lâzımî olan feyzi zikretmiştir. Şu hâlde mahyayı vadiye teşbih istiare-i mekniyye, vadi için feyzi isbat istiare-i tehayyüliyye olmuş olur. Sonra o mahyadan füyuzân ve zuhur eden ulûm ve esrârı bicûra teşbih ederek istiare-i musarraha ve mevc ve lüceci zikrile de terşih ederek istiare-i musarraha-i muraşşaha olmuş olur. Meâl-i beyt: Sen o mübarek kokunun zaman-ı hayatını yahut mekân-ı hayatını kastedersen çokluğundan dalgaları birbirini takip eden denizler gibi iki cihanda fazl-ı ilâhî seni kaplar, sana çok hayır ifâza buyurur.

والخلق جميعا في يده
فذوو سعة و ذوو حرج

Se‘a ve haraç’daki tenvinler tenvî‘ ve teksir için olmakla genişlik demek olan se‘a ile darlık demek olan haraç gınâ vü fakra, ilm ü cehle, menfaat ü mazarrata, rahat u zahmete ve bunlar gibi olan hâllere şamil olur. Meâl-i beyt: Bütün mahlûkat o Mevlâ’nın kuvvet ve tasarrufunda mağlubtur. Bunların bazıısı genişlik bazıısı da darlık sahibidirler. Yani kabz ve bast onundur, hâlim-i mutlak odur.

فعال لما يريد³³

ونزولهم و طلوعهم

فعلى درك و على درج

³⁰ O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günahtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. 7/96

³¹ Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. 65/2-3.

³² Şu günlerinizde Rabb’inizin rahmet esintileri vardır, bu günleri değerlendirin. Teberani 2398.

³³ Buruc, “Dilediği şeyleri mutlaka yapandır.” 85/16.

Nüzul, yüksek yerden alçağa inmek ma'nâsınadır mecazen güzel hâlin çirkin hâle tebeddülünde kullanılır. Burada mana-yı mecaz murattır. Tulû' gerek mana-yı hakikisinde gerek mana-yı mecazisinde nüzulün zıddıdır. Derak, bir şeyin aşığı tarafının sonuna denilir. Derac, derece'nin cemi olup yüksek mertebelerden biri manasınadır. Bu sebepten dolayı cennette deracât, cehennemde derakât kullanılır. Meâl-i beyt: halkın nüzul ve tulû'u bazısının derak üzere bazısının deracât üzeredir. Yani ibadet ve tâatte tenezzül ve terakkîlerine göre mü'âkib ve mesâb olurlar.

ومعايشهم وعواقبهم

ليست في المشوي على عوج

Ma'âyiş, ma'îşet'in cem'idir. Ma'îşet, yaşamak demektir. Avâkib, âkîbet'in cem'idir. Âkîbet bir şeyin sonuna denilir. Nâzım hazretleri ma'âyiş ve avâkibi yavaş yavaş hâsıl olması itibariyle mâşîye teşbih edip müşebbehün bihin levazımından olan meşyi müşebbehe isbat ederek istiare-i mekniyye-i tahayyüliyye yapmıştır. Meâl-i beyt: Mahlûkatın dünyada yiyecek giyecekten ibaret olan yaşayışları ahirette saadet ve şakavetten zuhura gelecek sıfatları meşy ü cer yanında 'ivec ve sekâmet üzere olmayıp hikmet ve istikamet üzeredir.

حكم نسجت بيد حكمت

ثم انتسجت بالمنتسج

Hikem, işin doğrusu manasına olan hikmet'in cem'idir. Ve mübtedâ-i mahzûfun haberidir ki 'تلك المذكورات حكم'³⁴, yani, zikrolunan se'a, harac, nüzul, tulû', ma'âyiş, avâkib Cenâb-ı Hakk'ın hikmetleridir demektir. Nâzım hazretleri o umuru mahluka taalluk eylemede ve o umur ile irtifaa ve inhişâza müteessir ve münfail olmada dokunan ipliklere teşbih eylemiştir ki bu teşbihte müşebbehün bih ve edât-ı teşbih olmayıp yalnız nâzımın nefsinde muzmar olduğu için istiare-i mekniyye olmuştur. Sonra yine o hikem ve mekâdiri müşebbeh bihe mahsus olan nesc ile tavsîfi tahayyül ba'de müşebbeh bihin levazımından olan yed'i zikrile istiareyi tezyin ettiğinden terşih olmuş olur. Meâl-i beyt: O umur-ı mezkûre cemî-i eşyaya hâkim ve mutasarrıf olan yed-i kudretle nesc olunmuş hikem-i azime mukadderât-ı cesimedir, ba'de o umur-ı hikem-i icmâliye, ilm-i ezeliye uygun olarak müntesic ve mü'telif olan mahluk ile müntesic oldu demektir.

فاذا اقتصدت ثم انعرجت

فيمقتصد ويمنعرج

Meâl-i beyt: O umur-ı mezkûre hikem-i azîme, mukadderât-ı cesime olunca halâik-i iktisâd yani, ifrat ile tefrit arasında tavassut yahut in'irâc yani, iktisattan meyl ederse bunların iktisat ve in'irâcı muktasıt ve mün'aric ile olucudur. Muktasıt ile mün'aric kendisine bu umur ile kaza ve hüküm olunan abddir. Şu hâlde abd bu umura iktisat ile muktasıt, in'irâc ile mün'aric, iktimal ile müktemil olur. Bu üç hâlde Hazret-i Hakk ona ta'arruf eder, abdin iktimali hâlinde Cevâd, Mün'im, Kerim, Ganî ismiyle, iktisadı hâlinde Halîm, Latîf ismiyle, in'irâcı hâlinde Kâhîr, Adl, Hüküm ismiyle ta'arruf eder. Bu ahvalin tebeddülü Cenâb-ı Hak'tan başkasının bilmediği âsâr-ı kader muktezasıdır. Bu hususta halk ve emir kendine mahsus olan Cenâb-ı Hakk'a teslim-i umur lazımdır. 'İbn-i Atâullâh' diyor ki Hak Subhânehû Hazretleri Âdem aleyhi's-selâmı icad buyurunca, icad ile ta'arruf edince Âdem yâ Kadîr diye nida etti. Sonra iradesini tahsis ile ta'arruf edince yâ Müfrîd diye nida etti. Sonra şecereden eklini

³⁴ Bu zikredilenlerde hikmetler vardır.

nehyettiği vakitte hükmile ta'arruf edince yâ Hâkim diye nida etti. Sonra o şecereden ekli kazasıyla olmakla ta'arruf edince yâ Kâhîr diye nida etti. Sonra ekli üzerine acilen 'ikâb etmemekle ta'arruf edince yâ Halîm diye nida etti. Sonra eklinden dolayı terzil etmemekle ta'arruf edince yâ Settâr diye nida etti. Sonra tövbesini kabul ile ta'arruf edince yâ Tevvâb diye nida etti. Sonra şecereden eklinden ötürü vüdünü ondan kat' etmemekle ta'arruf edince yâ Vedûd diye nida etti. Sonra onu yere indirmek ve esbâb-ı maîşeti teyessür etmekle ta'arruf edince yâ Latîf diye nida etti. Sonra ondan istediği şeyleri yapabilmek için kuvvet verince yâ Muîn diye nida etti. Sonra şecereden ekilden nehyin, nehiyden sonra yemesinin ba'dehu nüzulünün sırrını bildirince yâ Hakîm diye nida etti. Sonra düşmana ona hile yapmak isteyenlere galebe için yardım edince yâ Nasîr diye nida etti. Sonra ubudiyete ait tekâlîf-i ilâhiyyenin meşakkatlerine müsait kuvvet verince yâ Zahîr diye nida etti. İşte Hazret-i Âdem'i arza inzâlî ancak vucûh-ı ta'arrufu ikmal ve teklife ait vazifeleri ikame için olduğu bu beyanımızdan anlaşılmalıdır. Hazret-i Âdem için ubudiyet-i ta'rîf ile ubudiyet-i teklif tekemmül etmiş, Cenâb-ı Hakk'ın ona minneti azim olduğu tahakkuk etmiştir.

شهدت بعجايبها حجج

"قامت بالامر على الحجج

"Hucec", hucet'in cemi olup deliller demektir. İkinci hucec, hâ'nın kesriyle olup seneler demektir yahut evvelkisi gibi hâ'nın zammıyla olup deliller manasındadır. Fakat nasıl okunursa okunsun bir muzaf takdiri iktiza eder. Kesrile olduğuna göre alâ memeri'l-hucec, zammile olduğuna göre alâ ehli'l-hucec demek olur. Nâzımın bu beyitte iki türlü istiare tasvir edilebilir. Kemâl-i vuzuhda delillerin delaletini şehadete teşbih ederek şehadet masdarından şehadet fiilini almış der isek istiare-i musarraha-i tebeyye, medlulü ifadede hucec şühuda teşbih edilerek müşebbeh bihin lazımı olan şehadet hucece isbat edilmiştir der isek istiare-i mekniyye-i tahayyuliyeye olur. Meâl-i beyt: O hikem-i mezkurenin acayibine bütün senelerin müruru üzere emr-i Hak'la zahir olan naklî ve aklî deliller şehadet eyledi demektir. İkinci mısradaki hucec'i hâ'nın zammıyla itibar ettiğimize göre meâl şöyle olur: O hikem-i mezkurenin acayibine ehli-hucec olan kendilerinin delili olduğu zannında bulunan itizâl ve kaderiyye aleyhine emr-i Hak'la zahir olan naklî ve aklî deliller şehadet eyledi.

ورضي بقضاء الله حجي

فعلى مركزته فعج

Kaza, Cenab-ı Hakk'ın ezelde eşyaya icmalî olarak hükm-i küllîsinden, kader de irade-i ezeliyyenin eşyaya evkât-ı mahsusunda taallukundan yani lâ-yezâlde mufassal olarak cüziyyatın vukuuna hükmünden ibarettir. Hâcen, hâ ve cîm'in fethiyle layık manasındadır. Hâ'nın kesriyle olursa akıl manasına olur. Merkûze, merkez manasındadır ki dairenin ortası demektir yahut gizli ve saklı yahut rezk manasındadır. 'Uc, bir şeyi her cihetten bütün sebepleriyle talebe meyl yahut sebat manasına olan 'ûc'den yahut hüsn-i kabul manasına olan 'îc'den emirdir. Bu beyitte ihatada kazaya rızayı daire ve onun eşref ve alâ olan mertebesini dairenin merkezine istiare-i musarraha suretiyle teşbih ve her cihetten atıf ve meyl manasına olan 'ûc'ü terşih eylemiştir yahut kazayı rezk ve yeryüzünde intişarda bayrağa teşbih ederek istiare-i mekniyye ve müşebbeh bihin lazımı olan 'uc lafzının delalet ettiği sebatı müşebbehe isbat ile istiare-i tahayyuliyeye yapmıştır. Meâl-i beyt: Cenâb-ı Hakk'ın kaza ve kaderine rıza her mümine yaraşıklıdır yahut Hakk'ın kaza ve kaderine rıza muteza-yı akıldır yahu[d] akıldır Hakk'ın kaza ve kaderine rıza her mümine yaraşınca sen ey mümin o rıza dairesinin merkezi

üzerinde kendini döndür ve her cihetten onun eşref ve alâsı olan makamına meyl ve muhabbet edip kendini o merkezden dâr etme demek olur. İstiare-i mekniyye itibarına göre meâli şöyle olur: Kazaya, ahkâm-ı nâzik-i sabiteye rıza her mümine layık ve vaciptir. Bu hâlde ey mümin, bütün himmetini ahkâm-ı livası altında sebat ve ikamete sarf eyle.

وإذا اتفتحت ابواب هدى

فاعجل لخزائنها ولج

Ebvâbdan murad, talibin dâr-ı hidayete duhulüne mâni olan hacb-i nefsanî, infitahdan da murad, hacb-i nefsanînin irtifâi demektir. Hazâinden de murad, hidayet-i ilahiyyede mahzun olan fezâil-i insaniyye ve maârif-i yakîniyyedir. Şu hâlde istiare-i musarraha suretiyle fezâil ve maârifî nukûd ve cevâhîrle dolu hazinelere teşbih etmiş olur. Vech-i şebeh de hıfz u hasen kabul olur. Müşebbeh bihe mülayim olan infitah, ebvâb ve lûc da tebaiyye, tahayyüliyye, terşîha suretiyle getirilmiş olur. Meâl-i beyt: Sana hidayet kapıları açıldığı vakitte sen onun hazinelerine kast ettiğin hâlde süratle duhul eyle.

وإذا حاولت نهايتها

فاحذر اذ ذاك من العرج

Meâl-i beyt: Sen hidayet hazinelerinin sonunu istediğin vakitte orada ağsamadan kork, ayağının kaymasından çekin, ucb ve gururdan neşet eden ferah ve sürurdan, keşf-i esrardan muhteriz ol demektir. Beyitteki ‘arac adem-i vusulden kinayedir.

لتكون من السباق اذا

ماجئت الى تلك الفرج

Bu beyit, üstündeki beytin mazmununu talildir. Meâli şöyle olur: Münfetih olan hazain-i hidayet kapılarına, merâtib-i âliyye taraflarına geldiğin vakitte ³⁵ ‘السابقون السابقون أولئك’ ‘المقربون’ mısdağınca sâbikîn zümresinden olmak için ayağının kaymasından çekin.

فهناك العيش و بهجته

فلمبتهج ولمنتهج

‘Mübtetic’ sürur manasına olan ibtihâc’dan ism-i fâildir. Binâsı mutâvaat için olduğundan mesrur manasınadır. Müntetic de süluk-ı tarik manasına olan intihâc’dan ism-i fâildir. Burada mecazen sâlik-i râh-ı takvâ manası muraddır. Meâlî: Sâbikîn zümresinin mertebe ve makamında hayat-ı kâmile ve hayatın behçet ve hüsnü vardır. Bu hayat-ı kâmilede lezzet-i tecelli ile mübtetic ve mesrur olanlarla takva yolunu tutan münteticlere mahsustur.

فهج الاعمال اذا ركبت

فإذا ما هجت اذا تهج

Hic, heyecan masdarından emirdir. Heyecan, hareket ve zuhur ve tahrik ve izhar manalarına kullanılır. Yani lâzım ve müteaddî kullanılır. Bu beyitte hic ile hiccet müteaddî, tetic lâzım olarak kullanılmıştır. Meâl-i beyt: Takva yolunu tutmak, lezzet-i tecelli ile mesrur olup hayat-ı kâmileye nail olmak istersen a‘mâle durgunluk geldiği vakitte a‘mâli tahrik ve

³⁵ Vakıa, “(Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler. İşte bunlar (Allah’a) en yakın olanlardır.” 56/10-11.

teşvik eyle, a‘mâl-i sâlihaya müterettib olan saadet ve keramet mûlahazasıyla nefsini teheyyüc eyle. Sen bu vecihle mütehheyyic olduğun zamanda a‘mâl-i sâliha da derhâl hareket ve heyecan eder.

ومعاصي الله سماجتها
تزدان لذي الخلق السمج

Meâli: Allah’a isyanların çirkinliği çirkin huy sahibince süslü ve güzel olur.

ولطاعته و صباحتها
انوار صباح مبتلج

Meâli: Cenâb-ı Hakk’a taat için ve o taatin sabâhat ve cemali için sabah ziyası gibi enâr-ı zâhire vardır, demektir. Nâzım hazretlerinin zahir kelâmı fasıkın bile taatinin nuru olduğunu işâr ediyor ki doğrudur çünkü Cenâb-ı Hakk ‘³⁶ ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا‘ âyet-i celîlesiyle onlara -her ne kadar nefislerine zulümleri varsa da- imanları sebebiyle istifâ isbat buyuruyor.

من يخطب حور العين بها
يظفر بالهور و بالغنج

Meâli: Hazret-i Hakk’a taat sebebiyle cennet hurisini tezevvüce talip olan kimse huriye ve hüsn-i şekil sahibine zafer bulur.

فكن المرضي لها بتقى
ترضاه هدى وتكون نجي

Lehâ’daki zamir hura râcidir. Lehünne demek lazım iken vezne riayetden dolayı böyle yapmıştır. Kün kelimesinin haberi mahzuttur. ‘küni’l-küfüvvü’l-marzi’ takdirindedir. Meâli: Hur-i hulde nail olmayı istersen sen ona yarın yevm-i kıyamette razı olacağın mesâb olacağın takva ile küfüvv-i marzi ol ve o takva sebebiyle orada mekrûhâtan kurtulursun.

واتل القران بقلب ذي
حزن و بصوت فيه شج

Bazı nüshalarda zî hurak vaki olmuştur. Meâli: Sen Kur’ân-ı azîmi hüzn ve inkisar sahibi olan kalp ile yahut aşk ve muhabbet-i ilâhî ateşiyle yanmış kalple ve hazîn ve refik bir sedâ ile oku.

وصلاة الليل مسافتها
فاذهب فيها بالفهم وجي

Meâli: Gece namazı Kur’ân tilavetinin mesafe ve meydanıdır, mahall-i kesretidir. Öyle olunca sen gece namazında anlayarak git gel. Yani okuduğun Kur’ân’ın manasında teemmül ve tefekkürü tekrar eyle ki lezzet-i münacatın kemale erişip kalbe a‘lâdan a‘lâ maârif-i ilâhiyye feyezân eylesin.

³⁶ Fatır, “Sonra Kitab’ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik”. 35/32.

وتأملها ومعانيها

تأتي الفردوس و تفترح

Meâli: Gece namazında okunan âyet-i kerîmeyi ve onun mana-yı şerîfesini teemmül ve tefekkür eyle ki Firdevs-i a'lâya gelip ebedi ferahta olasın demektir. Yahut gece namazında okuduğun âyât-ı kerimenin manalarını düşündükçe maarif-i yakîniyye ve esrâr-ı lâhûtiyye çoğalmaya başlar, o vakitte firdevse benzeyen bu irfan lezzetiyle münferic ve mesrur olursun demektir.

واشرب تسنيم مفرها

لا ممتزجا وبممتزج

'tesnîm' rifat manasına olan senem'in masdarıdır. Cennette bir pınarın adıdır. 'tesnîm' denilmesi en yüksek bir şarap olmasından ileridir. Meâli: Sen cennet-i firdevse girince onun tesnîm adlı akarsuyundan iç. Mukarrabînden isen mukarrablara mahsus olan halisten, ebrardan isen mümteziçinden 'tesnîm ile mezc olunmuş rahiktan' mertebe ve meşrebine göre iç, zevk ve safa et demektir. Tesnîmin Kur'ân-ı Kerim'in nâzımın söylediği tarzda tilavetinden ve manalarını tedebbür ve tefekküründen hâsıl olan envar-ı maarif-i ledünniyyeden müstear olması, şürbünden de muradın umur-ı mezkûreyi telakki bi'l-kabul olması farz edilirse vech-i şebeh de hüsn-i tesir ve safa diyerek şöyle mana veririz: Ey mümin mirac-ı ruhânî olan namazda okunan âyât-ı Kur'âniyyenin manalarını teemmül ile hakikat firdevsine gelince, yakînin ayan mertebesine erince nefsanî ve ekvânî gam ve kasâvetten kurtulup ferec ve feraha nail oldukta o hakâyık-ı Kur'ânî firdevsi içinde akan maânî ve esrarın tesnîminden yani elfâz ve teşbihât ve kinâyât mezacından safî olarak içen mukarrabîn gibi sırf âb-ı maânî yahut ebrar mertebesinde olan müfessirler gibi o âb-ı maânîyi elfaz ve ibârât, mecaz ve istiârât şarabıyla karıştırıp mümteziç olarak iç.

مدح العقل الاتيه هدى

وهوى متول عنه هج

Meâli: Kendisine Hak'tan hidayet gelen akıl öğüldü, hidayetten yüz çeviren hevâ zemmolundu, demektir. Hevâ nefsin müştehiyâtına meyline denir.

وكتاب الله رياضته

لعقول الخلق بمندرج

Meâli: Halkın ukûluna Allah Teâlâ'nın kitabının riyâzeti onun yoluna gitmesiyledir. Yani Kur'ân'nın riyâzetini ki emriyle, nehyiyle, vadiyle, vaîdiyle, vazıyla, darb-ı emsaliyle olan talim ve te'dibini ukûl-ı halkın kabul etmesiyledir. Bu beyitte ukûl-ı nâsı, talim ve te'dibe muhtaç olmada acemi atlara teşbih edip müşebbeh bihin zikrini tayyederek lâzımî olan riyazetle iktifa ettiğinden istiare-i mekniyye vardır. Bu meâl münderiç kelimesinin ism-i fâil olmasına göredir. Bazı şârihler onun fethiyle ism-i mekan olduğunu söylüyor ve mahall-i indirâc ve hulûl olan tarik-i vâzıh-ı müstakîm manasınadır diyor. Buna göre meâli, kitabı'llâhın halkın ukûluna riyazeti, talim ve te'dibi mahall-i indirâc ve mekan-ı sülûk- halk olan tarîk-i vazıh-ı mutakîmdir demek olur ki bu mana hoştur.

وخيار الخلق هدايتهم

وسواهم من همج الهمج

Hüdâtühüm’de olan mîm vezin için işbâ‘ edilir. Hemec koyun ve himârın gözüne düşen küçük bir sinektir, zarar ve eziyetinden başka faydası görülmeyen hayvancıktır. Tarik-i Hakk’a hâdî olmayanları killet-i hemmiyyet ve hisset kadar da bu hayvancığa teşbih etmiştir. Hemecin hemeci diyerek teşbihte mübalağa yapmıştır. Meâl-i beyt: Halkın en hayırlıları talim-i ilâhîyi halka tebliğ hizmetinde bulunan mürşitleridir. Bunların mâadâsı hemecin hemecidir demektir. Yani hemec sâir-i nâsa nispetle ne mertebe erzel ise müteallim olmayan ve ilmiyle amel etmeyenler de âlim-i Rabbânî ve ilmiyle amel eden hâdî ve mürşitlere nispetle hemec gibidir demek olur.

وإذا كنت المقدام فلا

تجزع في الحرب من الرهج

‘mikdâm’ düşmana ikdâmı çok manasına mübalağa sıygasıdır. ‘ceza’ sabırsızlık demektir. ‘rahec’ toz demektir. Nâzım hazretleri mertebe-i hidayet ve irşada ikdâm edenlere sabır ve tahammülün lüzumunu beyan için bu beyti îrâd buyurmuşlardır. Meâli: Düşmana ikdâmın çok olduğu vakitte tozdan ötürü sabırsız olma, sabır ve sebat et, demek olur. Burada harpten harb-i sûrî ve harb-i manevî murad olması caiz ise de harb-i manevîye haml daha münasiptir. Harb-i manevîye haml edilince harb-i şeytan ve nefis ile mücahededen mecaz olur. Vech-i şebeh de meşakkat olur. Rehec de kalbe var olan havâtır için müsteâr olarak bu istiareyi terşih olur. Çünkü rehec müsteârun minh olan harp ve kitâlin levazımındandır. Şu hâlde nefis ve şeytan ile mücahedeği harbe teşbih istiare-i musarraha, rehec’i harbe isbat terşih olmuş olur.

وإذا ابصرت منار هدى

فاظهر فردا فوق الثبج

Meâli: İlim ve amelde ciddinden avâriz-ı diniyyeden i‘râzından sonra hidayet yolunun nişanını gördüğün vakitte sen o Hüdâ’nın vasatî fevkinde münferid olduğun hâlde zâhir ve âlî ol demektir. Yani kitabı’llâhın riyazet ve te’dibinden aldığın hisse ile sa’y ve ikdâmını tezyid ettiğin vakitte şüphesiz matlab-ı a‘lânın alamet ve nişanlarını görerek maksad-ı aksâya vusulün takarrür ve tahakkuk ettikte basiret üzere ol, hayret ve hey mân mağlubu olup fırsatı kaçırma, vesâitin büzûğ ve işrakına aldanıp ufulundan gaflet eyleme, vesâit ve alâyimin her birerlerinden³⁷ ‘لا احب الاقلين’ diyerek maverasına sefer edip inayet-i Hakk ile matlab-ı a‘lâya vasıl benî nevî arasında ferd-i kâmil olasin.

وإذا اشاقت نفس وجدت

الما بالشوق المعتلج

İştîyak, ruhun meyl ve muhabbet şeye hareket ve heyecanı demektir. Nefisten murad, ruh-ı insânîdir. İştîyak ile şevk arasında fark vardır. ‘şevk’ mülakat ve rüyetle sakin olur. ‘iştîyak’ mülakat ile sakin olmaz. ‘mutelic’ müştâd manasıdır. Meâl-i beyt: Bir nefis maksad-ı aksaya vusulün nişanlarını görerek matlubuna âşık ve müştak olduğu zamanda şevk-i şedid sebebiyle kendinde bir azim elem bulur.

³⁷ En’am, “Batanları sevmem.”, 6/76.

وثنايا الحسنی ضاحكة

وتمام الضحك على الفلج

Hüsnâ, hâ'nın zammı ve elif-i maksura ile ahsen'in müennesidir. Hâ'nın fethiyle ve elifin meddiyle de lügat ise de vezin için yine kasrile okunması lazım gelir. Zıhk senâyânın zuhuruna sebep olmakla sebebi müsebbebe itlak kabilinden olarak zuhur manası muraddır. Meâl-i beyt: Maşukanın hüsn ve melahatinin kemali mebâdî ve esbabının kemaliyle mütenasip olmakla lutf ile muamele yüzünden tebessümü hâlinde ön dişleri inci gibi zuhur ettiği ve bu zıhk ve tebessümün kemali dişlerin seyrek olması ve dişlerin araları birbirinden uzak olmasıyla olduğu gibi maksad-ı aksa-yı vusul olan irfan ve müşahedenin tamam ve kemali mebâdî ve esbabı olan amâl ve mücahedenin kemaliyle mütenasiptir demek olur. Bu beyti tasvirde çok uğraştım.

وعياب الاسرار اجتمعت

بامانتها تحت الشرح

'iyâb' kitab vezninde olarak deriden yapılan heybe manasına olan aybe'nin cem'idir. Şerac, heybenin bağı ve kulbu manasıdır. Bu beyitte nâzım hazretleri esrar-ı gaybiyenin havâss-ı ibâddan mâ-'adâsından örtülü bulunma bağı ile sımsıkı bağlanmış dolu heybeye teşbih eylemiştir. Meâl-i beyt: Esrar-ı ilahî heybeleri emanetleriyle beraber heybe bağı altında toplandı demek olur. İmam-ı Buhari'nin hıfzu'l-ilm bâbında Ebû Hureyre radiya'llâhu anh müntehâ senetle rivayet ettiği şu **حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَاءَيْنِ ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبِنْتُهُ ، وَأَمَّا** الأخرُ فَلَؤُ بِنْتُهُ فُطِعَ هَذَا الْبُلْعُومُ³⁸

rasulullâh sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizden iki kap dolusu ilim belledim. Bunlardan birini insanlara yaydım, söyledim, diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam şu boğaz kesilir meâlindeki hadiste ehl-i şühud ve irfana muhtas olan ve avâmın idrakinden masun kalan ilm-i esrarı anlatmış oluyor. Enbiya-yı hazerâtın ulum-ı mûkaşefeye ait maili yalnız remz ve işaretle anlatmaları avâmın zafına merhamet ve onlara rıftan dolayı olduğu için nâzım hazretleri buyururlar.

والرفق يدوم لصاحبه

والخرق يصير الى الهرج

Herc, râ'nın sükunuyla fitne ve kesret-i fesat manasıdır. Fakat vezin için râ'nın fethiyle okunur. Râ'nın fethiyle tahayyür-i basar manasıdır. Burada evvelki mana daha münasiptir. Herhangi manaya hamledilirse edilsin burada inkıtâ-ı fiilden kinayedir. Çünkü fitne ve tahayyürle beraber bir fiil devam etmez, munkatı' olur. Meâl-i beyt: Metâlib-i ilmiyye ve

³⁸ Hadisin manası yukarıda şârih tarafından verilmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u 'ş-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "İlmi Hıfz Edip Bellemek Babı" (No.120)

ameliyyede rıfk ve mülayimet sahibi için daim olur, faydalı olur, un ve şiddet-i fitne ve fesada müeddî olur.

صلوات الله على المهدي

الهادي الناس الى النهج

Şimdi nâzım hazretleri makâmât-ı aliyye ve hikem-i nebeviyyeden istifâza ettiği hakayık-ı beyandan sonra bu hakayıkı tebliğ buyuran ekmel-i mevcûdât ve efdal-i kâinât hazretlerine ve bu hususta muînleri olan çehâr yâr-i güzîn hazerâtına dua ile bu kaside-i mübarekesini nihayetlendiriyor. Meâl-i beyt: Cenâb-ı Allah'ın salavât ve tahiyâtı insanları nehc-i kavîm ve tarik-i müstakime hâdî olan, lutfile irşad buyuran mehdî hazretlerinedir. Bu cümle zahirde haberiyye ise de manada inşâiyyedir. اللهم صل على الهادي المهدي انواع صلوات Yâ Rabbi sen hâdî ve mehdî olan ol hazrete envâ-ı rahmet-i Hâssan ile rahmet eyle manasınadır. Nâzım hazretlerinin inşâiyyeden habere udûlü ol hazrete salavâtın vukuunda mübalağa kasdına mebnidir, şu hâlde mümin olanlaramıstakınca ol ³⁹يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا hazretin namı söylendikçe salat ve selam ile anmak iktiza eder. اللهم صل وسلم على سيدنا محمد Buhârî şârihi Aynî Hazret-i Muhammed aleyhi's-selama muhabbetin – mebnâ-yı iman olan- risaletini tasdik ve azamet ve celaletini itikattan ibaret kalması kafi olmadığını, bütün manasınca meyl-i kalb manasına muhabbet olması lazım geldiğini isbat ediyor. Hazret-i Peygambere muhabbeti cibillî mertebesine çıkarmayan mümin hiç olmazsa rasûlu'llâhın rızasını her şeye tercih ederek hubb-ı cibillî ve fitrî mertebesine yaklaştırmaya çalışmalıdır. Bak salla'llâhu aleyhi ve sellem efendimiz ne buyuruyor:

والذي نفسي بيده لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من ولده ووالده⁴⁰

“Nefsim yed-i kudretinde olan Hazret-i Hakk'a yemin ederim ki hiçbiriniz ben, ona babasından da evladından da daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz.”

Şu hâlde ey mümin hakkında⁴¹عظيم وانك لعلى خلق عظيم buyurulan Hazret-i Muhammed'e usul ve adabı dairesinde salat ve selamı teksire çalış, onu söyle sevmeye alışı.

وابي بكر في سيرته

ولسان مقالته اللهج

'lehic' bir şeye harîs ve müdâm olmak. Meâl-i beyt: Cenâb-ı Hakk'ın salat ve selamı ol hâdî ve mehdî olan hazretin sîret-i hasenesi üzere olmakta ve makâlât-ı tayyibe ve ahâdîs-i şerifesinin lisanı olmakta yani, makâlât-ı şerifesini söylemekte hırslı ve sebatlı olan Ebubekir'e olsun, demektir.

وابي حفص وكرامته

في قصة سارية الخلع

'halic' hâ'nın fethi, lâm'ın kesriyle kemikleri ağrıyan manasına sıfat-ı müşebbehedir. 've kerâmetihî' kavli beyt-i sâik karinesiyle bir mahzûf-ı mecrûra matuftur. Nâzımın kelamı

³⁹ Ahzab, “Ey müminler! Siz de ona salavât getirin ve tam bir teslimiyet ile selam verin.” 33/56.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, “İman”, (No.15)

⁴¹ Kalem, “Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” 68/4.

وصلوات الله علي ابي حفص الصادق في سيرته وكرماته الظاهرت في قصته ساريت الخلج⁴² takdirindedir. Meâl-i beyt: Cenâb-ı Hakk'ın salat ve selamı kemiği ağrıyan serasker Sâriye kıssasında zahir olan kerametinde ve siretinde sadık bulunan Ebî Hafz hazretlerine olsun.

وابي عمروذوي النورين

المستحيي المستحيي البهج

Ebû Hafz Hazret-i Ömer'in künyesi olduğu gibi Ebû Amr da Hazret-i Osman'ın künyesidir. Zî'n-Nûreyn denilmesi, Hazret-i Peygamber efendimizin evvela Rukiye nâm kerimelerini tezvîç eyleyip vefatından sonra Ümmü Gülsüm hazretlerini tezvîç eylemelerinden ileri gelmiştir. Evvelki 'müstahyî' ism-i fâil ikincisi ism-i mefuldür. 'behic' hüsn-i sîret manasına olan behcetten sıfat-ı müşebbehedir. Meâli: Cenâb-ı Hakk'ın salat ve selamı utangaç ve kendisinden utanılan ve güzel huylu olan iki nur sahibi Ebu Amr Hazret-i Osman'a olsun.

وابي حسن في العلم اذا

وافي بسحايبه الخلج

'sehâyib' bulut manasına olan sehabe'nin cem'idir. 'huluc' hâ ve lâ'm'ın zammeleriyle kabul vezninde olan hulûc'un cem'idir. Hulûc bölük bölük olan buluta denilir. 'sehâyib' envâ-ı ulumu için istiare edilmiştir. Huluc da terşihdir. Meâli: Suyu ile faydalandıran dağılmış bulutlar gibi mütenevvi-i ulum-ı nafiasıyla geldiği vakitte kendisine iltica edilen Ebu Hasan Ali bin Ebî Tâlib hazretlerine Cenâb-ı Allah'ın salati olsun demek olur. Nâzımın 'fi'l-ilmî' sözünü 'وافزعوا اليه في العلم' diye takdir ederek bu meâli tasvir eyledik.

Nâzım Ebu'l-Fazl Yûsuf bin Muhammed bin Yûsuf hazretleri bu *Kaside-i Münfericesini* bu kırkinci beyit ile ikmal ile esrar-ı erba'îne işaret buyurmuşlardır. İnalet-i Hakk ile '*Azvâu'l-Behçe fi Şerhi'l-Münferice*' diye ad verdiğim bu şerhimin dokuzuncu nüshasını bin üç yüz elli beş zî'l-hiccesinin yirmi yedinci ve bin dokuz yüz otuz yedi Martının on birinci Perşembe günü tebyîza muvaffak oldum.

Bi-kalem-i şâriha Mustafa Behcet bin Muhammed Sâlim.

Bu münferice kaside-i mübarekesini şerhe muvaffakiyetten sonra Ebû Şerhime memnuniyetten dolayı Hazret-i Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin bu acize bir pilav tepsisi dolusu lokma ihdâ buyurmuşlar diye gördüğüm rüyayı teberrüken buraya kaydettim.

Behcet bin Muhammed Sâlim.

⁴² Cenâb-ı Hakk'ın salat ve selamı kemiği ağrıyan serasker Sâriye kıssasında zahir olan kerametinde ve siretinde sadık bulunan Ebî Hafz hazretlerine olsun.

Kaynakça/References

- Alzyout, Hassan. *Kasîde-i Münferice ve İsmâil Ankaravî'nin Hikem-i Münderice Fî Şerhi'l-Münfericesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: 2013.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 4. Baskı, 2011.
- Durmuş, İsmail- Elmalı, Hüseyin. "İbnü'n-Nahvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Elmalı, Hüseyin. "İbnu'n-Nahvî, el-Kasîdetü'l-Münferice'si ve Tercümesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2002), 37-41.
- İsmail Ankaravî. *Hikemetü'l-münderice fî şerhi'l-Münferice*. İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1327.
- Karaman, Hayrettin vd. *Ku'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Mustafa Behcet b. Muhammed b. Muhammed Sâlim, *Azvâu'l-Behçe Fî Şerhi'l-Münferice*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 46144/35983.
- Yıldırım, Yusuf. "Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2015)